

Hamas ve Filistin Direnişi

Özet

İsrail işgaline karşı direniş amacıyla doğan Hamas, kurulduğu 1987 yılından itibaren sadece Filistin-İsrail ilişkilerinde değil bölge siyasetinin de önemli aktörlerinden biri olmayı başarmıştır. 1990'lı yıllarda Ürdün rejimi ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nün İsrail'le yakınlaşmaya başlaması Hamas'a Filistin toplumunda -kendisinin beklentisinin ötesinde- bir saygınlık kazandırmış ve zaman içinde Filistin toplumunun en önemli temsilcisi olma fırsatına zemin hazırlamıştır. Bu fırsatı iyi değerlendiren Hamas 2000'lerin başına kadarki süreçte askeri kapasitesini önemli ölçüde artırmış ve bu gayretlerin karşılığını 2000'de başlayan ve 2005'te sonra eren İkinci İntifada boyunca almıştır. Bu bağlamda Hamas, 2005 yılında İsrail'i Gazze'den çekilmeye zorlamış ve akabinde gerçekleşen Filistin genel seçimlerine girerek büyük bir sürprize imza atmıştır. Ancak hareketin intifada sonrası demokratikleşme eğilimi ve çabaları ne Batı'dan ne de Filistin Otoritesi'nden karşılık bulamayınca Filistin'de bir savaş kaçınılmaz hale gelmiş ve FKÖ ile Hamas arasında ciddi bir hesaplaşma yaşanmıştır. Taraflar arasında yaşanan bu çatışmadan sonra Filistin'in fiili olarak ikiye bölündüğünü söylemek mümkündür. Böylelikle Abbas yönetimi Batı Şeria'da Hamas ise Gazze'de kontrol sağlamıştır. Bu tarihten sonra Filistin ile İsrail arasındaki mücadelenin odağında Hamas'ın olduğunu belirtmek gerekir. 2006'daki genel seçimlerden sonra yaşanan ve günümüze dek uzanan süreçte iki tarafın mütemadiyen birbiri ile savaştığı gözlenmektedir. Bu kapsamda 2008, 2012, 2014, 2021 ve son olarak 2023 yılında gerçekleşen savaşlar bu çatışma halinin zirve yaptığı önemli olaylardandır. Özellikle 2023 yılında başlayan Aksa Tufanı Operasyonu ve sonrasındaki süreç Hamas ve Gazze için varoluşsal bir meydan okumaya dönmüş durumdadır. Aksa Tufanı'nın İsrail için de geri dönülmez bir süreci başlattığı söylenmelidir. Bölgedeki büyük fay hatlarını tetikleyen bu olayın nasıl sonuçlar doğuracağını en iyi zaman gösterecektir.



Doç. Dr. Abdulgani Bozkurt

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

Giriş

1928 yılında Mısır'da kurulan Müslüman Kardeşler hareketi, kısa sürede sınırlarını aşarak Arap dünyasının büyük bir bölümünde etkisini göstermeye başlamıştır. Hareketin kurucusu Hasan El Benna, diğer ülkelerde ortaya çıkan teşkilatlara hem teorik hem de pratik anlamda önemli derecede yön vermiştir.¹ Hasan El Benna, modernizm ve emperyalizmin etkisiyle savrulan Müslüman toplumlara siyasi, sosyal ve ekonomik çözümler önererek geniş kitlelerin ilgisini çekmiştir. İslami prensiplere dayalı bir alternatif sunan El Benna'nın düşünceleri, hareketin kuruluş sürecinde Irak'tan Cezayir'e kadar geniş bir coğrafyada ilgi görmüştür.²

Bu ilginin temel nedeni, El Benna'nın İslami bir düzenin ancak "*emr-i bi'l maruf neyh-i eni'l münker*" ile toplumun ıslah edilip geliştirilmesiyle mümkün olacağına inanmasıydı. Ona göre, hayal ettiği düzenin kurulmasında askeri yöntemler ve çatışma ikinci plandaydı. Toplum, İslam'ın öğretileri doğrultusunda şekillendiğinde rejim değişikliği için uygun koşullar da doğal olarak oluşacaktı.³ Bu nedenle El Benna'nın fikirleri yalnızca Mısır'la sınırlı kalmamış, tüm bölgeye yayılmıştır. Böy-

lesine etkili bir hareketin varlığına rağmen, Hamas'ın ancak 1987'de kurulması, Filistin davasının bölge devletleri tarafından sahiplenilmesinden kaynaklanmıştır. 1980'lerde Müslüman Kardeşler'in eski bir sözcüsünün, "*Filistin davasını ne Arap devletleri ne de FKÖ savunabilmektedir; bu görevi Hamas üstlenmiştir,*" şeklindeki açıklaması, hareketin önemini ve ihtiyaç duyulan rolü açıkça ortaya koymuştur. Bu bağlamda Hamas, 1980'lerin sonunda FKÖ'ye rakip olarak Filistin siyasetinde yerini almıştır.⁴

Hamas, 18 Ağustos 1987'de yayımladığı 36 maddelik bir bildiriyle resmen kurulmuştur. Bu bildiri, hareketin kimliğini ve amaçlarını beş ana başlık altında açıklamaktadır: *Hareketin Tanımı* (1-8. maddeler), *Hareketin Amacı* (9-10. maddeler), *Strateji ve Metotlar* (11-22. maddeler), *Tutumlar* (23-33. maddeler) ve *Tarihin Tanıklığı* (34-36. maddeler). Bildirinin ilk maddesinde Hamas, İslami bir direniş hareketi olduğunu vurgulamış, ikinci maddede ise kendisini, Müslüman Kardeşler Hareketi'nin Filistin'deki uzantısı olarak tanımlamıştır.⁵

Hamas'ın Kuruluşu ve I. İntifada

8 Aralık 1987'de bir İsraili yerleşimcinin Filistinli işçilere kamyonetiyle çarpması sonucu dört kişinin ölmesiyle başlayan olaylar, Gazze'deki Cibaliya Mülteci Kampı'nda protestolarla alevlenmiş ve hızla Batı Şeria ve Doğu Kudüs'e yayılmıştır. Filistinli gençlerin İsrail tanklarına taşlarla karşı koyduğu bu süreç, "*Taş İntifadası*" olarak adlandırılan Birinci İntifada'ya dönüşmüştür. Çatışmalarda 1300'den fazla Filistinli hayatını kaybetmiş, on binlercesi yaralanmıştır. İsrail askerleri, taş atan çocuklara yönelik sistematik "*kemik*

kırma" cezası uygulamıştır. İntifada, 1993 Oslo Anlaşmaları'na kadar sürmüş; bu süreçte FKÖ ve Fetih'in itibarı azalırken, Hamas ve İslami Cihad Hareketi güç kazanmıştır. Oslo Anlaşmaları sonrası intifada sona ermiş ve Filistin'de Ulusal Uzlaşma Hükümeti kurulmuştur.⁶

FKÖ, itibarının sarsıldığı farkında olsa da Hamas kadar aktif rol alamamıştır. Ancak Arafat, İntifada'nın hemen ertesi günü yaptığı açıklamada, "*taş atan çocuklar kutsal ülkemizin onurlarıdır*" diyerek

kassam tugayları

İzzeddin el-Kassam Tugayları, adını Filistin direnişinin simge isimlerinden İzzeddin el-Kassam'dan almakta olup, Hamas'ın askeri kanadı olarak faaliyet göstermektedir. Son yıllarda Gazze Şeridi'nde etkinlik gösteren en büyük ve en donanımlı silahlı yapı olarak öne çıkmaktadır. 1991 yılının ortalarında kurulan bu oluşum, kuruluş döneminde Oslo Anlaşması müzakerelerini sekteye uğratma amacı taşımaktaydı. El-Kassam Tugayları, 1994-2000 yılları arasında İsrail'e yönelik düzenlenen çeşitli saldırıların sorumluluğunu üstlenmiştir. İkinci İntifada'nın başlamasıyla birlikte İsrail tarafından öncelikli hedef haline getirilmiştir. Şubat 2017 ile Ekim 2024 tarihleri arasında Gazze Şeridi'nde Hamas'ın siyasi liderliğini yürüten Yahya Sinvar, aynı zamanda Hamas-İsrail Savaşı sırasında Kassam Tugayları'nın başlıca askeri lideriydi. Sinvar'ın öldürülmesinden sonra yerine kardeşi Muhammed Sinvar geçmiştir. Onun da hayatını kaybetmesinin ardından, tugayın liderliği İzzeddin el-Haddad tarafından devralınmıştır. El Kassam Tugayları'nın amaçları şöyledir: "Filistin'i özgürleştirme çabasına katkıda bulunmak ve Filistin halkının haklarını, Kutsal Kur'an'ın, Hz Muhammed (sav)'in Sünneti'nin ve Müslüman yöneticilerin ve alimlerin kutsal gelenekleri doğrultusunda geri kazanmak. Özetle, El-Kassam Tugayları, İsrail'in siyasi bir yapı olarak varlığına son vererek, Gazze, Batı Şeria ve İsrail topraklarını kapsayan bir İslam devleti kurmayı hedeflemektedir.

tarihe geçen bir söylemde bulunmuştur. Arafat'ın dini vurgular yapması, Filistin toplumundaki değişimi gözlemlediğini göstermektedir. Daha sonra FKÖ'nün resmi internet sitesinde cihat, kutsal savaş

İki İntifada Arasında Hamas

Birinci İntifada, Hamas'a büyük prestij kazandırmış ve hareketin Filistin'deki etkinliğini artırmıştır. Bu süreçte henüz Hamas'ın askeri kanadı olan İzzeddin el-Kassam Tugayları kurulmamıştı ancak FKÖ'nün hantallaşması ve uluslararası baskılarla hareket kabiliyetinin azalması, yeni bir direniş hareketine duyulan ihtiyacı artırıyordu. 1990'larla birlikte, İslami hareketlerin dünya genelinde yükseli-

ve şehitlik gibi kavramlar daha sık kullanılmaya başlanmıştır.⁷

FKÖ ve İsrail arasında normalleşmeyi kapsayan Oslo Anlaşması'na rağmen Hamas, Filistin ve İsrail için dikkate alınması gereken bir aktör haline gelmiştir. İntifada sürecinde Hamas'ın stratejik değişimi, İsrail'in endişelerini artırmış ve hareketin lider kadrosunu hedef almasına neden olmuştur. 1989'da Şeyh Yasin ve birçok Hamas lideri tutuklanmış, 1992'de ise Hamas ve İslami Cihat üyesi 415 kişi Lübnan'a sürgün edilmiştir. Bu sürgün, Hamas'ın Hizbullah ile ilişkilerini güçlendirmesine ve uluslararası alanda daha fazla tanınmasına yol açmıştır. İsrail'in bir yıl sonra sürgün edilenlerin çoğuna geri dönüş hakkı tanınması, Hamas için bir başarı olarak değerlendirilirken İsrail için bir geri adım olarak yorumlanmıştır. Bu süreç sonunda Hamas, Fetih karşısında psikolojik üstünlük kazanmıştır.⁸

1990'lar, Hamas'ın barışçıl yöntemleri terk edip mücadelesini farklı bir zeminde sürdürmeye başladığı bir dönemde tekabül etmektedir. Barış görüşmelerinin Filistin'i oyaladığına inanan Hamas'ın, bu süreçte istişhad eylemlerine yöneldiği söylenebilir. İsrail için büyük bir güvenlik tehdidi oluşturan bu saldırıların ilki, 16 Nisan 1993'te 23 yaşındaki Şahir Nabulsi tarafından gerçekleştirilmiştir.⁹

şeye geçmesi ve Afgan cihadının etkisi de Hamas'ın büyümesine zemin hazırlamıştır. Birinci İntifada sonrasında Filistin'de İslami düşünceye bağlı yeni bir nesil ortaya çıkarken, Batı Şeria ve Gazze'de faaliyet gösteren silahlı hücreler zamanla İzzeddin el-Kassam Tugayları'na dönüşerek İsrail'e karşı operasyonlar düzenlemeye başlamıştır.

Hamas'ın askeri kanadının oluşumunu anlamak için İsrail'e yönelik operasyonları düzenleyen kilit isimlerden biri olan İmad Akel'e değinmek gerekir. Birinci İntifada'ya da katılan Akel, Ürdün'e gitmek istemiş ancak İsrail bunu engellemiştir. Bunun üzerine, disiplinli ve organize bir ekiple İsrail hedeflerine yönelik etkili saldırılar gerçekleştirmiştir. Bu operasyonlar birçok İsrail askerinin ölümüne yol açarken Akel aynı zamanda kefiye maskesiyle mesajlar vererek psikolojik savaş yürütmüştür. Batı Şeria'daki saldırılarının ardından gizlice Gazze'ye geçen Akel, burada da İsrail'e karşı gerçekleştirilen operasyonların baş mimarı konumundadır.

İsrail, İmad Akel'i etkisiz hale getirmek için ailesine, onun birkaç yıl Filistin'den ayrılması karşılığında yargılanmayacaklarını teklif etmiş ancak bu öneri aile tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine İsrail Akel'i bulmak amacıyla çalışmalar yürütmüştür. Akel'in, Gazze'de Farhat ailesinin evinde İsrail tarafından öldürülene kadar operasyonlarına devam ettiğini ve İsrail'e ağır bedeller ödettiğini söylemek mümkündür. Şehit edildiğinde henüz 22 yaşında olan Akel'in başlattığı direniş, yalnızca İsrail'e değil tüm dünyaya Filistin'de yeni bir dalganın yükseldiğini gösteriyordu. FKÖ, Oslo Anlaşması sürecinde İsrail'i tanımaya hazırlanırken Hamas bambaşka bir direniş hareketi olarak sahneye çıkıyordu.¹⁰

1990'ların başında FKÖ ve Fetih Hareketi, İsrail'in operasyonları ve Amerikan baskısı nedeniyle zayıf düşmüştü. Bu durum, FKÖ'nün İsrail ile doğrudan görüşmelere başlamasına yol açmıştır. 1991'deki Madrid Konferansı, 1994'te imzalanan Oslo Anlaşması'nın temelini oluşturdu. Anlaşma ile FKÖ, İsrail'i tanıırken İsrail de FKÖ'yü "Filistin Otoritesi" olarak kabul

etmiştir. Ancak İsrail'in, Filistin devletini değil yalnızca FKÖ'yü bir otorite olarak tanıdığını söylemek önemlidir. Bu süreç, FKÖ'nün silahlı mücadeleden vazgeçerek işbirlikçi bir yapıya evrilmesine neden olurken aynı zamanda Hamas ve diğer direniş gruplarının güç kazanmasına da zemin hazırlamıştır. FKÖ'nün dönüşümünden rahatsız olan Filistin halkı için Hamas kısa sürede alternatif bir aktör olarak öne çıkmaya başlamaktaydı.

Oslo Anlaşması, Filistin iç siyasetinde köklü değişimlere yol açmıştır. Filistin Otoritesi'ne bağlı polis güçleri, İsrail'le koordineli şekilde Filistinli direnişçilere karşı operasyonlar düzenlemeye başlamıştır. Böylece Filistin'de, İsrail'e karşı mücadele eden gruplarla çatışan bir Filistin güvenlik yapısı oluşmaktaydı.

Bu süreçte FKÖ'nün temsil kabiliyeti zayıflarken Hamas FKÖ'den doğan boşluğu doldurmak istemiştir. Bu kapsamda Hamas, askeri kanadı İzzeddin el-Kassam Tugayları'nın kuruluşunu ilan etmek için uygun zemini bulmuştur. 1992'de bir Yahudi rabinin öldürülmesiyle adını duyuran Kassam Tugayları, aslında 1980'lerden itibaren Şeyh Ahmed Yasin liderliğindeki silahlı hücreler tarafından yürütülen direnişin kurumsallaşmış halidir. Hamas'ın önemli isimlerinden Şeyh Salah Şahade, 1986'da Gazze'de "Filistin Cihad Gençleri" adıyla silahlı bir yapı oluşturmuştu. Bu yapı, Kassam Tugayları'nın temeli olarak kabul edilmektedir.¹¹

Birinci İntifada sırasında halkın taşlarla ayaklanması sebebiyle organize askeri operasyonlar gerçekleşmemiştir. Bu nedenle Kassam Tugayları ancak İntifada bittikten ve FKÖ'nün İsrail'i tanıma sinyalleri vermesinden sonra adını duyurabilmiştir. Kassam'ın ilk eylemi

bir Yahudi'nin öldürülmesiyle başlamış, ardından 1992'nin başlarında bir İsrail askerini kaçıran esir mübadelesi talebinde bulunmuştur. İsrail, bu teklifi reddetmiş ve Hamas, askeri infaz etmiştir. Bu olay üzerine İsrail, Hamas'a karşı geniş çaplı tutuklama operasyonları başlatmış ve birçok Hamas liderini Lübnan'ın güneyindeki Marc El Zuhur Kampı'na sürmüştür.¹²

Kassam Tugayları'nın yeni kurulduğu ve Hamas'ın geniş kitlelerce tanınmaya başladığı bu dönemde İsrail'in gerçekleştirdiği sürgün, harekete ağır bir darbe olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu hamle, Gazze ve Batı Şeria'daki lider kadronun bir araya gelmesine de olanak sağlamıştır. Hamas liderleri, İsrail'e karşı yürütülen direnişin durumunu değerlendirme ve hareketi Lübnan'dan daha etkili şekilde yönetme fırsatı yakalamıştır. İsrail, Hamas liderlerinin bir araya gelmesinin oluşturduğu tehdidi fark ederek sürgün kararını geri çekmiş ve 1993 yılında, Oslo Anlaşması'nın imzalandığı yıl, Marc El Zuhur süreci sona ermiştir.

Oslo Anlaşması sonrası Hamas'ın siyasi lider kadrosu eski konumlarına kavuşurken Kassam Tugayları da giderek daha fazla adından söz ettirmeye başlamıştır. Üstelik bu dönemde Kassam, önceki operasyonlara kıyasla daha şiddetli ve sistematik saldırılar düzenlemeye yönelmiştir. 1993 yılı itibarıyla Kassam'ın önemli bir strateji değişikliğine giderek istişhad eylemlerine ağırlık verdiği görülmektedir.

Bu yeni dönemin en dikkat çeken ismi ise Yahya Ayyaş'tır. "Kassam'ın mühendisi" olarak bilinen Ayyaş, istişhad eylemlerinin baş aktörü haline gelmiş ve Filistinli direnişçilere el yapımı bombalar ve patlayıcılar geliştirerek İsrail'e ağır kayıplar

verdirmiştir. 1990'ların ortalarına doğru Ayyaş'ın tasarladığı bombalar, Filistinli eylemciler tarafından İsrail askerlerinin toplanma noktalarında kullanılmış ve büyük çapta zararlar meydana getirmiştir. Bu süreçte Ayyaş, Filistinliler için bir kahramana dönüşürken İsrail açısından ise büyük bir tehdit haline gelmiştir.¹³

Yahya Ayyaş öncülüğünde başlayan istişhad eylemleri, İsrail toplumunda büyük bir korku ve endişe kaynağına dönüşmüştür. Bu eylemler aynı zamanda FKÖ'yü de zor bir duruma sokmuştur. Filistin sokaklarının güvenliğini sağlamakla görevli olan FKÖ, beklenmedik yerlerde kendilerini patlatan gençler karşısında çaresiz kalmış ve ciddi bir prestij kaybına uğramıştır.

1990'lar boyunca devam eden bu eylemler, Yaser Arafat'ın liderliğine de gölge düşürmüştür. Küresel aktörlerin önem verdiği Arafat, Filistin direnişini engellemekte başarısız olurken FKÖ'ye bağlı silahlı kuvvetler ise Hamas ve diğer direniş gruplarına karşı daha sert önlemler almaya başlamıştır. Zira FKÖ dışındaki silahlı grupların büyümesi, Oslo Anlaşması'nın geleceğini tehlikeye sokmaktaydı. Bu nedenle Filistin Otoritesi, 1994 yılında Hamas ve İslami Cihad üyelerine yönelik geniş çaplı tutuklamalar başlatmıştır.

Bu süreçte Hamas'a mensup direnişçiler ile Filistin güvenlik güçleri arasında silahlı çatışmalar yaşanmış ve her iki taraftan da kayıplar verilmiştir. Gerilimin arttığı bu kritik dönemde, Hamas'ın kurucu liderlerinden Ahmed Yasin devreye girerek takipçilerini Filistinli herhangi bir gruba karşı silahlı mücadeleye girmekten menetmiştir. Yasin'in bu hamlesi, ülkede çıkabilecek daha büyük bir iç savaşın önüne geçmiştir.

1996 yılında Filistin Otoritesi, Hamas ve diğer direniş gruplarına yönelik baskısını artırmış, sert güvenlik önlemleri ve tutuklamalarla direnişçileri hedef almıştır. Aynı dönemde, Mısır'ın Şarm El Şeyh kentinde düzenlenen barış zirvesi, İsrail ile diplomatik ilişkileri olan Arap ülkelerinin sürece daha fazla dahil olduğunu göstermiştir. Bu gelişmeler, İsrail karşıtı bölgesel blokun zayıflamasına neden olurken FKÖ'nün direnişçilere yönelik operasyonları da hız kesmeden devam etmiştir. Beş aydan uzun süren bu operasyonlar sonucunda yüzlerce Hamas üyesi tutuklanmıştır.

Oslo Anlaşması sonrası Filistin toplumunda İsrail ile barış sürecine karşı duyulan tepkiyi fark eden Yaser Arafat, halkın direnişe olan inancını göz önünde bulundurmuştur. İsrail ile diplomatik ilişkiler geliştirmesine rağmen Arafat, direniş söylemini de sürdürmüştür. Bu bağlamda, 1996 yılında, Hamas'a yönelik sert tutuklamaların yaşandığı dönemde Dehaishe mülteci kampında yaptığı bir konuşmada, "Biz yalnızca bir kelime biliyoruz: Cihat, Cihat, Cihat. Biz intifadayı durdurmak bile başkenti Kudüs olan Filistin devletini kurmak için Cihat'ı durdurmayacağız." şeklinde bir açıklamada bulunarak halkın direniş eğilimini göz ardı etmediğini göstermiştir.¹⁴

Yaser Arafat, İsrail ile barış sürecine girmesi nedeniyle işbirlikçi olarak eleştirilse de ailesinin ve kendi geçmişinin Filistin direniş hareketiyle doğrudan bağlantılı olduğunu göstermeye devam etmiştir. Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyini'nin akrabası olan Arafat, barış görüşmelerine katılmış olsa da direniş geleneğinden tamamen kopmamıştır. Bu bağlamda, 1996 yılında yaptığı "Cihat, Cihat, Cihat" vurgulu konuşması ve İsrail'in en çok ara-

dığı Hamas bombacısı Yahya Ayyaş'ın ölümü üzerine verdiği tepki dikkat çekicidir. Arafat, Ayyaş'ın ölümü üzerine, "Biz Kudüs için ölen tüm şehitlerimize; Ahmed Musa ile başlayan ve son şehidimiz Yahya Ayyaş'a kadar olan tüm şehitlerimize kendimizi adıyoruz" diyerek Filistin davasına olan bağlılığını vurgulamıştır.¹⁵

Bir başka konuşmasında ise Arafat, benzer şekilde Ayyaş'ın şehitler kervanına katıldığını ifade etmiştir. Yaser Arafat'ın, ideolojik olarak taban tabana zıt olduğu Hamas'ın liderleri ve üyeleri hakkında olumlu ifadeler kullanması, onun direniş hareketine duyduğu özlemi ve Filistin davasına olan bağlılığını göstermektedir. Hamas'ın bombacısı Yahya Ayyaş için şehit vurgusu yapmasının yanı sıra Arafat, Hamas'ın kurucu lideri Ahmed Yasin'in İsrail tarafından suikastla öldürülmesinin ardından Filistin kabinesini olağanüstü toplayarak konuşmasına Yasin için yaptığı dua ile başlamıştır. Arafat'ın, "Mekânın cennet, merteben şehitlik olsun" şeklindeki duası, onun Ahmed Yasin'e duyduğu saygıyı yansıtmaktadır. Buna karşılık Ahmed Yasin de Arafat hakkında genellikle olumlu ifadeler kullanmış ve onu "Filistin topraklarının bir bölümünü kurtarmayı başaran lider" olarak tanımlamıştır. Tüm bu karşılıklı olumlu bakış açıları dönemin siyasi havasının değişmesine yetmemiş ve FKÖ, İsrail ile barış sürecine devam ederken Hamas direniş mücadelesini sürdürmüştür.¹⁶

1996 yılı, İsrail'in sadece bölgesel olarak değil, küresel aktörler nezdinde de Hamas'a karşı mevzi kazandığı bir yıl olmuştur. Bu dönemde özellikle ABD, FKÖ'ye Hamas'ı etkisiz hale getirmesi için baskı yaparken İsrail de Hamas'a yönelik operasyonlarını yoğunlaştırmıştır. Bu kapsamda, Hamas'ın Batı Şeria'daki

Kassam lideri ve bombacısı Yahya Ayyaş, 1996 yılında İsrail tarafından suikastla öldürülmüştür. Aynı yıl içinde Hamas'ın siyasi büro lideri Halid Meşal, Ürdün'ün başkenti Amman'da bir suikast girişimi-ne maruz kalmış ancak bu saldırıdan sağ kurtulmuştur.

1999 yılında ABD ve İsrail'in baskıları sonucu Ürdün, Hamas'a ev sahipliği yapmama kararı alarak örgütün faaliyetlerini yasadışı ilan etmiştir. Kral Hüseyin, 1970'te FKÖ'ye yaptığı gibi, bu kez de Hamas'ı ülkesinden uzaklaştırmıştır. Ürdün'de mevzi kaybeden Hamas, Filistin'de de artan baskılarla karşılaşmıştır. Aynı yıl içinde Filistin Otoritesi, Hamas'ın

İkinci intifada ve Hamas

İkinci İntifada, İsrail'in muhalif lideri Ariel Şaron'un 28 Eylül 2000'de çok sayıda polis ve asker eşliğinde Mescid-i Aksa'ya baskın yapmasının ardından başlamıştır. Baskın sırasında mescitte namaz kılan Filistinliler ile İsrail askerleri arasında çatışmalar çıkmış, olaylar kısa sürede büyük bir direnişe dönüşmüştür. Bu çatışmalarda yedi Filistinli hayatını kaybederken, en az iki yüz elli Filistinli, ayrıca on iki İsrail askeri yaralanmıştır. Bu olay, Filistin direniş tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilen İkinci İntifada'nın fitilini ateşlemiştir.¹⁷

Ariel Şaron'un Mescid-i Aksa baskını, rastgele gelişen bir olay olmaktan ziyade, uzun süredir planlanan bir hesaplaşmanın parçasıydı. İsrail istihbarat birimleri, yıllar içinde Hamas'ın güçlendiğini yakından takip etmekte ve Şaron'un bu provokatif hamlesi, sadece Filistinlilere değil, aynı zamanda barışı savunan İsraili siyasetçilere de bir mesaj niteliği taşımaktaydı. Aslında taraflar arasındaki gerilim, İkinci İntifada'nın başladığı Eylül 2000'den önce, Temmuz 2000'de Camp David görüşme-

kurucusu Şeyh Ahmed Yasin'i tutuklayarak ev hapsine almıştır. 1990'ların başında başlayan baskılar, 1996'da artmış ve 1999'da zirveye ulaşmıştır. Bu süreçte ABD ve Batılı devletler hem Ürdün hem de FKÖ üzerinde Hamas'ı etkisizleştirmek amacıyla baskı kurmuştur. Hamas, aynı anda hem İsrail'e hem de Filistin Otoritesi ve Ürdün'e karşı mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bölgesel ve küresel düzeyde Hamas aleyhine gelişen bu olaylar, İsrail'in daha agresif bir politika izlemesine neden olmuş ve 2000 yılında İsrail Başbakanı Ariel Şaron'un Mescid-i Aksa'ya baskın düzenlemesiyle İkinci İntifada başlamıştır.

leri sırasında zirveye ulaşmıştı. ABD Başbakanı Bill Clinton'un arabuluculuğunda İsrail Başbakanı Ehud Barak ve Filistin lideri Yaser Arafat arasında yürütülen görüşmeler, bir barış anlaşması umudu doğurmuştu. Ancak Barak'ın anlaşmaların tıkanıp tıkanmadığını açıklaması hem Filistin tarafında hem de İsrail'de sert tepkilere yol açmıştı. İsrail'de radikal Yahudi gruplar Filistinlilere karşı daha sert önlemler alınmasını savunurken Filistin direniş cephesinde de barışın bir çözüm olmadığı, silahlı mücadeleyle sonuca ulaşılacağı fikri güçlenmişti. Bu gerilimli ortam, Şaron'un Mescid-i Aksa baskını için uygun bir zemin oluşturmuştur.¹⁸

Beş yıl süren İkinci İntifada (2000-2005) boyunca binlerce Filistinli hayatını kaybederken, İsrail tarafında da bin yüzün üzerinde kayıp verilmiştir. İntifada, İsrail'in Gazze'den çekilmesiyle sona ermiştir. Süreç Hamas'ın Filistin genel seçimlerine katılma niyetini açıklamasıyla da paralellik göstermiştir. Bu dönem, Filistin-İsrail tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuş, çatışmaların seyrini değiştiren gelişmelere sahne olmuştur.

İkinci İntifada sürecinde Filistin direnişinde büyük askeri gelişmeler yaşanmıştır. İlk intifadada taş ve hafif silahlarla mücadele eden Filistinliler, bu dönemde daha organize ve yıkıcı yöntemler kullanmaya başlamıştır. Bu süreçte "şehitlik operasyonları" olarak adlandırılan intihar saldırıları yoğun şekilde uygulanmış, yüzlerce İsraili asker ve yerleşimci hayatını kaybetmiştir. Operasyonların mimarı ve bu dönemin önemli isimlerinin başında gelen Abdullah Bergusi'dir. Kore'de mühendislik eğitimi aldıktan sonra yurda dönen Bergusi, direniş operasyonlarının planlanmasında kritik rol oynamış ve 2003'te tutuklanarak tarihin en uzun müebbet hapis cezasına çarptırılmıştır.¹⁹

İkinci İntifada boyunca yaşanan diğer önemli gelişme ise Hamas'ın silahlı kanadı Kassam Tugaylarının havan saldırıları düzenlemeye başlaması ve ilk yerli yapım Filistin roketi olan Kassam roketlerini üretmesidir. Bu roketler başlangıçta kısa menzilli ve düşük yıkım gücüne sahip olsalar da direnişin teknolojik açıdan gelişmesinin temelini atmış ve Gazze'deki İsrail hedeflerine yönelik saldırılar için cephanelik oluşturulmasını sağlamıştır. Üretilen roketlerden ilki Gazze dışındaki Sderot şehrine fırlatılmıştır.

Yeni durum karşısında İsrail, direnişin lider kadrosunu hedef alarak suikast girişimlerini artırmıştır. Kassam Tugaylarının komutanı Salah Şehade, Hamas lideri Ahmed Yasin ve onun halefi Abdülaziz Rantisi bu dönemde şehit edilmiştir. İsrail, yalnızca Hamas'ı değil, El Fetih'i de hedef almıştır; El Aksa Şehitleri Tugayları lideri Raed Karmi de suikast sonucu hayatını kaybedenler arasındadır. Ancak bu saldırılar, direnişin zayıflamasına yol açmak yerine Filistinli grupların daha da güçlenmesine ve misilleme stratejilerini daha etkili hale getirmesine sebep olmuştur.

İkinci İntifada, Filistin-İsrail ilişkilerinde önemli siyasi sonuçlar da doğurmuştur. İsrail başbakanı Ehud Barak, 2000 yılı sonunda istifa etmiş ve Şubat 2001'de yapılan erken seçimleri Ariel Şaron kazanmıştır. Şaron'un başbakan olmasıyla birlikte İsrail, Hamas ve Fetih ayrımı yapmaksızın Filistin direnişine karşı sert önlemler almaya başlamıştır. Ramallah ve Cenin işgal edilmiş, Yaser Arafat'ın ikametgahı kuşatma altına alınmıştır. İsrail yönetimi, Arafat'ı itibarsızlaştırmak için uluslararası kamuoyunda onu büyük bir terörist olarak gösterme çabası içine girmiştir. Özellikle Kızıl Deniz'de ele geçirilen silah yüklü "Karine A"²⁰ gemisi, İsrail tarafından Arafat'a yönelik suçlamaları artırmak için kullanılmıştır. Bu süreç, Arafat'ın önem verdiği iki devletli çözüm fikrinin zayıflamasına ve İsrail'in radikal politikalarının güçlenmesine tekabül etmektedir.

Yaser Arafat'ın 2004'te ölümü ve Mahmud Abbas'ın Filistin Yönetimi Başkanı olmasıyla birlikte Fetih'in direnişten uzaklaşp İsrail'le iş birliği yapmaya zorlandığı bir süreç başlamıştır. Hamas açısından ise bu gelişmeler beklenen bir durum olarak değerlendirilmiştir. Hamas'a göre, Arafat'ın yürüttüğü ateşkes girişimlerinin siyasi çözüme dönüşmeyeceği bir kez daha kanıtlanmıştır. Bu dönemde Hamas, işgal sona ermeden siyasi müzakerelerin anlam taşımadığı görüşünü korumuştur. Ancak yine aynı süreçte örgüt içinde de dönüşümler yaşandığını ifade etmek gerekir. Özellikle, askeri direnişi tek çözüm olarak gören liderlerin İsrail suikastlarıyla katledilmesi, Hamas'ın stratejik bakış açısında değişimlere yol açmıştır. Bu değişim, ikinci intifadanın üçüncü ve en önemli sonuçlarından biri olarak değerlendirilebilir.

2001 yılı, küresel ölçekte önemli olaylara da sahne olmaktadır. 11 Eylül saldırıları-

nin ardından ABD'nin "İslami radikalizmle mücadele" adı altında başlattığı küresel operasyonlar, yalnızca El Kaide'yi değil bölgede faaliyet gösteren birçok İslami hareketi de etkilemiştir. Bu kapsamda Ürdün rejimi, mezkur süreçte ülke içindeki İslami hareketlere yönelik baskılarını artırmış ve Hamas bürolarını kapatmıştır. Bu gelişmelere ABD'nin Irak işgali de eklenince bölgedeki istikrarsızlık daha da derinleşmiştir. Mezhep temelli iç savaş riski, yüzbinlerce insanın ölümü ve intihar saldırılarının artışı, bölgedeki kaotik ortamın göstergelerindedir. Özellikle Irak ve Batı'da sivilleri hedef alan saldırılar, Hamas'ın kendi stratejisini gözden geçirmesini zaruri hale getirmiş ve istişareler neticesinde hareket intihar saldırılarına yaklaşımında revizyona gitmiştir.

Hamas, diğer birçok İslami hareketten farklı olarak, kimliğini fihhi veya akidevi bir duruş üzerine inşa etmek yerine direnişin gereklilikleri doğrultusunda şekillendirmiştir. İsrail'e karşı yürüttüğü

İsrail'in Geri Çekilmesi, Filistin Seçimleri ve Sonuçları

2005 yılı, İsrail'in Gazze Şeridi'nden çekilmesinin ardından Hamas'ın Filistin yasama seçimlerine katılma kararı aldığı döneme tekabül etmektedir. Bu karar, yalnızca İsrail'in Gazze'den çekilmesiyle değil, aynı zamanda Yaser Arafat'ın ölümünün ortaya çıkardığı siyasi boşlukla da ilişkilidir. Hamas, seçimlere girerek sağlık, eğitim ve ekonomi alanlarında direnişi destekleyen bir altyapı oluşturmayı ve Oslo Anlaşmasını iptal etmeyi amaçlamıştır. Ayrıca Arafat'ın yokluğunda, FKÖ ve El Fetih'in etkisini minimize edip direnişin ana omurgasını üstlenmeyi hedeflemiştir. FKÖ'nün uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülükleri nedeniyle Filistin davasına zarar verdiğini düşünen Hamas, seçimleri kazanarak hem iç siyasette etkin olmayı hem de uluslararası alanda

operasyonların çoğu, dini meşruiyetle birliktesahadaki koşullara göre belirlenmiştir. Özellikle 1990'lı yıllarda yaygınlaşan ve "şehitlik operasyonları" olarak adlandırılan intihar saldırıları, ikinci intifada sürecinde artmış ancak intifadanın sonlarına doğru azalmıştır. Bu değişim, dini yorumlardaki bir farklılıktan ziyade, Hamas'ın El Kaide ve Irak'taki diğer silahlı gruplarla aynı kategoride anılmak istememesinden kaynaklanmaktadır. Zira bu gruplar, ABD'nin Irak işgali sonrası sivilleri hedef alan saldırılar düzenleyerek geniş kitleler tarafından tepki çekmiş ve İslam'ın imajına zarar vermiştir. Hamas'ın direniş anlayışındaki değişimde lider kadrosundaki kayıplar da etkili olmuştur. İntifada sırasında Ahmed Yasin, Abdülaziz Rantisi, Salah Şehade ve İsmail Ebu Şanab gibi üst düzey liderler İsrail tarafından suikastla şehit edilince Hamas'ın yeni liderlik kadrosu, İsrail karşısında daha siyasi bir yaklaşım benimsemiş ve bu doğrultuda 2005 yılında Filistin seçimlerine katılma kararı almıştır.

meşruiyet kazanmayı planlamıştır.²¹

Hamas'ın seçimlere katılma kararı karşısında İsrail ve ABD'nin başlangıçtaki tutumu olumsuz değildir. Bu iki ülke, Hamas'ın siyasi süreçte dahil olmasının hareketi ehlileştirerek silahlı direnişten uzaklaştırabileceğini düşünmekteydi. Bu nedenle İsrail, Doğu Kudüs hariç genel olarak Hamas'ın seçim faaliyetlerini engelleme girişiminde bulunmamıştır. Ancak İsrail ve diğer aktörler, Hamas'ın seçimlerde ezici bir zafer kazanacağını ve bunun sonucunda Batı Şeria ile Gazze'yi yönetebileceğini öngörmemişti.

25 Ocak 2006'da Filistin'de yapılan genel seçimler hem bölgesel hem de küresel çapta önemli sonuçlar doğurmuştur. Hamas, öncülük ettiği koalisyonla Filis-

tin Yasama Konseyi'ndeki 132 sandalyeden 76'sını kazanarak büyük bir zafer elde ederken El Fetih yalnızca 43 sandalye kazanarak ağır bir yenilgi almıştır. Seçimlerin hemen ardından Hamas, Filistin Yönetimi Başkanı Mahmud Abbas ve El Fetih Hareketi ile hükümet kurmak için müzakere ve diyaloga açık olduğunu ilan etmiştir.²²

Hamas'ın 2006 seçimlerindeki zaferi, hareketin kendi beklentilerinin bile ötesindeydi. Lider kadrosunun büyük kısmını ikinci intifada sırasında kaybeden Hamas, görece tecrübesiz bir ekip ile karşı karşıya kalmıştı. En büyük zorluk, Filistin'i siyaseten yönetmek ile askeri direnişi uyumlu hale getirmektir. Seçimlerin ardından Filistin Yönetimi Başkanı Mahmud Abbas, İsmail Heniye'yi hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Ancak karşı bir hamle olarak El Fetih, Hamas'ın içinde olduğu herhangi bir hükümete katılmayı reddederek muhalefette kalacağını açıklamıştır.

El Fetih'in muhalefette yer alacağını açıklaması, Hamas'ın yönetimde karşılaşılabileceği zorlukların habercisiydi. İsmail Heniye'nin kurduğu hükümet, Filistin Yönetimi'ne bağlı güvenlik birimleriyle nasıl bir ilişki kuracağı konusunda kararsızdı. Bu belirsizlik içinde, İçişleri Bakanı Said Siyam doğrudan bakanlığa bağlı bir silahlı güç oluşturmuştu. Bu yeni güç, Gazze'de düzeni sağlamaya çalışırken Filistin Yönetimi'ne bağlı güvenlik güçleriyle özellikle Muhammed Dahlan liderliğindeki önleyici güçlerle çatışmalara girmiştir.

Filistin'de iç savaş riski taşıyan bu çatışmalı ortam, ABD ve Avrupa Birliği'nin Hamas'ın seçim zaferini tanımaması nedeniyle daha da karmaşık hale gelmiş ve özellikle Gazze'de silahlı çatışmalar rutin bir hal almıştır. Öyle ki ülkedeki krizin

tırmanmasını önlemek amacıyla üçüncü taraflar defalarca devreye girmiştir. Bu kapsamda 2006 yılının Ekim ayında, Mısır ve Katar dışişleri bakanlarını arabuluculuk için görevlendirmiştir. Ayrıca, İslami Cihad ve Filistin Halk Kurtuluş Cephesi gibi Filistinli gruplar da taraflar arasında uzlaşma sağlamak için çaba göstermiştir.²³ Ancak tüm bu girişimler sonuçsuz kalmıştır. Bu süreçte, Refah'ta İsmail Heniye ve İçişleri Bakanı Said Siyam'a yönelik suikast girişimleri gerçekleştirilerek Hamas'ın siyasallaşma süreci sekteye uğratılmış ve hareket yeniden radikal bir çizgiye itilmiştir. 15 Aralık 2006'da Hamas, suikast girişiminden El Fetih'i sorumlu tuttuğunu açıklamış; takip eden günlerde ise Mahmud Abbas, Filistin seçimlerinin yenilenmesi çağrısında bulunmuştur.²⁴

Mahmud Abbas'ın seçimlerin yenilenmesi çağrısı Hamas tarafından reddedilmiştir. Bu gelişmenin ardından, 21 Ocak 2007'de Suriye Devlet Başkanı Beşar Esed, Mahmud Abbas'ı Şam'a davet ederek Hamas lideri Halid Meşal ile görüşmesini sağlamıştır.²⁵ Ancak bu görüşmeden somut bir sonuç çıkmadığı ve çatışmalar devam etmiştir. 30 Ocak 2007'de, yaşanan çatışmalarda 32 Filistinlinin hayatını kaybetmesinin ardından Mısır'ın arabuluculuğunda Hamas ve El Fetih arasında bir ateşkes ilan edilmiştir. Ateşkesin kalıcı hale gelmesi amacıyla Suudi Arabistan Kralı Abdullah bin Abdulaziz, tarafların bir araya gelmesi için Mekke'de bir zemin hazırlamıştır. Burada Halid Meşal, İsmail Heniye ve Mahmud Abbas bir araya gelerek uzlaşma sağladıklarını açıklamıştır. Dahası liderler, umre ziyareti de gerçekleştirerek sembolik bir birlik mesajı vermiştir. Büyük çabalarla sağlanan bu uzlaşma kısa sürede çökmüş ve çatışmalar daha da şiddetli hale almaya başlamıştır. Barış görüşmelerinin sekteye uğraması ve Batı'nın tutumu, Hamas'ın daha radikal

adımlar atmasını beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede, 2007 yılının Temmuz ayında Hamas, Gazze Şeridi'nde askeri bir operasyon başlatarak Filistin Yönetimi'ne bağlı güvenlik birimlerinin liderlerini tutuklamış, bazılarını infaz etmiş, bazılarını da sürgüne göndermiştir.²⁶

Hamas'ın 2007'de Gazze'de kontrolü sağlaması, hareketin siyasi ve askeri gücünü artırsa da Filistin'in fiilen ikiye bölünmesine yol açmıştır. Hamas, Gazze Şeridi'nde İsmail Heniye liderliğinde bir hükümet kurarken Filistin Yönetimi Başkanı Mahmud Abbas bu hükümeti tanımayı reddet-

2008 Dökme Kurşun Operasyonu

2006 seçimlerinden zaferle çıkan Hamas, El Fetih ile yaşadığı iç çatışmalara ilaveten İsrail ile de silahlı mücadelesini sürdürmüştür. Hamas, zaman zaman İsrail'e füze saldırıları düzenlerken İsrail de Gazze'ye hava operasyonları ile karşılık vermiştir. Bu dönemin en dikkat çeken olaylarından biri, Hamas'ın İsrail askeri Gilad Şalit'i sınır ötesi bir operasyonla esir alarak Gazze'ye götürmesi olmuştur.

2008'in sonunda İsrail, Gazze'de Hamas'ı zayıflatmak ve Gilad Şalit'i kurtarmak amacıyla "Dökme Kurşun" adını verdiği bir operasyon başlatmıştır. Bu kapsamda

Esir Takası (Gilat Şalit) Anlaşması

2011 yılında gerçekleşen "Özgürlerin Sadakati Anlaşması" çerçevesinde Hamas, İsrail askeri Gilat Şalit'i serbest bırakma karşılığında 1.000'den fazla Filistinli mahkûmun tahliye edilmesini sağlamıştır. Bu anlaşma, Hamas için büyük bir zafer olarak görülürken müzakereleri

2012 Bulut Sütunu Operasyonu

2012 yılında Hamas, Filistin kamuoyunda büyük bir itibara sahipken Mısır'daki Müs-

miş ve Batı Şeria'da Selam Feyyad başkanlığında ayrı bir yönetim oluşturmuştur. Bu gelişmeler sonucunda Filistin'de biri Gazze'de, diğeri Batı Şeria'da olmak üzere iki ayrı hükümet ortaya çıkmıştır. Böylece Hamas, Gazze'de tam kontrol sağlayarak herhangi bir üst otoriteye bağlı olmadan yönetim sürdürebileceği bir alan kazanmıştır. Bu durum, Hamas'a askeri eğitim ve teşkilatlanma açısından geniş bir hareket alanı sunarken İsrail'in güvenlik endişelerini artıran bir gelişme şeklinde değerlendirilmiştir.²⁷

ilk olarak 27 Aralık'ta İsrail, bir polis merkezine düzenlediği saldırıda Filistinli 140 güvenlik görevlisi öldürmüştü ve geniş çaplı bombardımanlara başlamıştır. Bu bombardımanlarda 1 Ocak 2009'da Hamas'ın üst düzey isimlerinden Nizar Rayyan evine düzenlenen hava saldırısında şehit edilmiş; 15 Ocak'ta ise İçişleri Bakanı Said Siyam, ailesiyle birlikte hayatını kaybetmiştir. 18 Ocak'ta ateşkesi kabul eden İsrail 21 Ocak'ta Gazze'den çekilmiştir. İsrail, operasyon sırasında Hamas'a bazı kayıplar verdimiş olsa da Gilad Şalit'i kurtarma hedefine ulaşmadan savaşı sonlandırmak zorunda kalmıştır.²⁸

doğrudan İzzeddin El Kassam Tugaylarının askeri lideri Ahmed el-Caabari yürütmüştür. Anlaşma sonucunda serbest bırakılan kişiler arasında, Hamas'ın önemli isimlerinden biri olan Yahya Sinvar da bulunmuştur.²⁹

lüman Kardeşler yönetimi de Hamas'ın Gazze'deki konumunu güçlendirmişti.

Özellikle Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'nin Gazze'ye yönelik sınır kapılarını açması, İsrail'in bölgedeki etkisini zayıflatmaktaydı. Bu gelişmeler karşısında İsrail, Hamas'a ağır bir darbe indirmek amacıyla 14 Kasım 2012'de El Kassam Tugayları'nın kurmay başkanı Ahmed el-Caabari'yi hedef alarak aracına füzelerle suikast düzenlemiştir.

El-Caabari'nin suikastı Filistin halkında büyük bir öfke yaratmış ve Hamas, buna karşılık olarak İsrail'e yoğun roket saldırıları düzenlemiştir. 14 Kasım 2012'de başlayan çatışma, 8 gün süren bir savaşın fitilini ateşlemiş ve savaş 21 Kasım'da sona ermiştir. Savaş boyunca 174 Filistinli hayatını kaybederken 1000'den fazla kişi de yaralanmıştır. Bu savaş, Hamas'ın askeri kapasitesinin arttığını gösteren önemli gelişmelere sahne olmuştur. Direniş güçleri İsrail savaş uçaklarına karşı güdümlü füze kullanmış, ilk kez bir İsrail insansız hava aracını ele geçirerek kontrol altına almış ve yaklaşık 120 kilometre uzaklıktaki Tel Aviv'e roket saldırısı düzenlemiştir. Savaşın nispeten kısa

2014 Koruyucu Hat Operasyonu

2014'te Batı Şeria'da üç İsraili yerleşimcinin kaybolması ve ardından cesetlerinin bulunması, İsrail ile Hamas arasındaki gerilimi tırmandırarak geniş çaplı yeni bir savaşın başlamasına yol açan önemli bir olaydır. Hamas, olayı doğrudan üstlenmemekle birlikte sorumluluğunu da açıkça reddetmiştir. İsrail, Hamas'ı suçlayarak Gazze'ye yönelik bir saldırı hazırlığına başlamış ve 8 Temmuz 2014'te savaş ilan etmiştir.

51 gün süren savaş boyunca İsrail, Gazze'deki altyapıyı, camileri ve direniş eğitim merkezlerini hedef almış; 530'u çocuk, 302'si kadın olmak üzere 2.100'den fazla Filistinli ölmüş, 10.000'den fazla kişi yaralanmıştır. İsrail tarafında ise 64'ü asker olmak üzere

sürmesinde Mısır'ın rolünün büyük olduğunu söylemek gerekir. Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi, Mısır'ın Gazze'nin yanında duracağını ve tarafsız bir tutum sergilemeyeceğini açıklaması ve savaşın Kahire'de sağlanan ateşkesle sona ermesi Mursi'nin net duruşunun sonucudur.³⁰

2012 savaşının en önemli sonuçlarından biri Yahya Sinvar'ın yükselişidir. İsrail'in serbest bıraktığı bir mahkûmun Hamas içinde bu denli etkili bir konuma geleceğini öngörmediği açıktır. Sinvar, özgürlüğüne kavuştuktan sonra Hamas'ın iç seçimlerine katılarak siyasi büroya seçilmiş ve 2012'de Kassam Tugaylarının denetim sorumluluğunu üstlenmiştir. Böylece Hamas'ın askeri ve siyasi kanatları arasındaki koordinasyonu sağlayan kritik bir aktör haline gelmiştir. Sinvar, İsrail'de hapiste bulunduğu süre boyunca İbrance öğrenmiş ve İsrail iç siyasetini yakından takip etmiştir. Hatta hapisteyken İsrail medya organlarına demeçler vererek kamuoyunu etkileyen bir aktör görünümündedir.

70 kişi ölmüş, 720 kişi yaralanmıştır.³¹

Bu savaşta Filistin direnişinin önemli kazanımlar elde ettiği bazı gelişmeler yaşanmıştır:

- İlk kez Gazze ve Batı Şeria cepheleleri birleşmiş ve Batı Şeria'da da direniş faaliyetleri artmıştır. Bu durum, Yahya Sinvar'ın stratejik yönlendirmesinin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.
- Filistinli direnişçiler, Gazze sınırlarının ötesine, İsrail'in Zikkim deniz üssüne operasyon düzenleyerek bir tankı patlatmıştır.
- Hamas, tüneller aracılığıyla İsrail askeri noktalarına ulaşarak bir İsrail askerini esir almıştır.

2017 Tüzük Değişikliği

2017 yılında yapılan tüzük değişikliği, Hamas'ın stratejik dönüşümündeki en önemli dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Hamas, kuruluşundan itibaren askeri mücadeleyi sürdürmekle birlikte siyasal alanda da aktif bir rol üstlenen bir hareket olarak öne çıkmayı ihmal etmemektedir. Ancak 2011'de Ortadoğu'daki halk hareketleri İslami hareketler için olumsuz bir tabloya dönüştükçe Hamas hem artan İsrail baskısına hem de Mahmud Abbas'ın sert ve İsrail yanlısı politikalarına karşı mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu gelişmeler, Hamas'ı 2017 yılında stratejik değişiklikler yapmaya yöneltmiş ve Hamas'ın Siyasi Büro Şefi Halid el-Meşal yeni bir yol haritası açıklamıştır. Bu tüzük değişikliği, Hamas'ın siyasal mücadeleye daha fazla ağırlık verme niyetini açıkça ortaya koyarken hareketin yeni dönemde nasıl bir strateji izleyeceğine dair de önemli ipuçları sunmuştur.

Hamas'ın 2017'de yeni bir siyaset belgesi ilan etmesi, birkaç açıdan önemli bir gelişmeydi. Bir yandan, bölgede mevzi kaybeden diğer İslami hareketler gibi Hamas da kapasitesini ve kabiliyetlerini test etmiş oluyordu. Öte yandan, bu stratejik dönüşümün İsrail-Filistin mücadelesinde yeni bir sayfa açıp açmayacağı ve Filistin siyasetinde, özellikle de Hamas ile Fetih arasındaki ilişkilere farklı bir yön verip vermeyeceği merak konusu haline gelmişti.³²

Hamas'ın 2017'de ilan ettiği yeni siyaset belgesi, kuruluş felsefesini korumakla birlikte önemli bir üslup değişikliğine sahiptir. Hamas, önceki belgelerinde kendisini Müslüman Kardeşler'in bir kolu olarak tanımlarken yeni belgede bu ilişkiye dair herhangi bir atıfta bulunmamıştır. Bu değişiklik, Hamas'ın bağımsız bir yapı

olarak tanınma ve uluslararası camiada daha fazla kabul görme çabası olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra, belgenin belki de en önemli değişikliği 20. maddede yer almaktadır. Hamas, Filistin topraklarının tarihsel bütünlüğünü Ürdün Nehri'nden Akdeniz'e kadar kabul etmeye devam etse de yeni belgede zımnen 1967 sınırlarını kabul ettiğini göstermiştir. Bu kabul, BM'nin 242 no'lu kararı çerçevesinde iki devletli çözüm önerisini dolaylı olarak tanıdığı şeklinde yorumlanmıştır.³³

Yeni siyaset belgesinin en önemi değişikliklerinden biri de İsrail'e yönelik düşman tanımlamasının yeniden yapılmasıdır. Bu kapsamda;

Hamas yeni metinde İsrail'e yönelik tanımlamasında da değişikliğe giderek onu işgalci yerel bir tehditten ziyade tüm dünya barışını tehlikeye atan daha büyük bir tehdit olarak ifade etmiştir. Metnin on dördüncü maddesi "Siyonist proje ırkçı, saldırgan, işgalci, genişlemeci ve diğerlerinin haklarını gasp eden" şeklinde tanımlanırken on beşinci maddede ise Siyonizm'in sadece Filistinlileri değil İslam dünyasının tamamını hedef alan bir akım olduğu belirtilmiştir. Ayrıca metinde, Hamas'ın mücadelesinin dinleri dolayısıyla Yahudilerle olmadığını aksine bütün mücadelenin işgalci Siyonistlerle olduğu da vurgulanmıştır. Böylece Hamas tüm dünyaya, işgale karşı yürüttüğü mücadelenin İsrail'in Yahudi devleti olmasından ziyade Siyonist devlet olmasından kaynaklandığı mesajını net şekilde vermiştir.³⁴

Hamas'ın 2017'de ilan ettiği yeni siyaset belgesi, hareketin uluslararası alana entegre olma, daha fazla tanınma ve kabul görme isteğini açıkça ortaya koymaktadır. Belge, demokrasi, çoğulculuk ve hukukun üstünlüğü gibi kavramlara yer vererek Hamas'ın mücadelesini siyasi araçlarla sürdürme yönündeki iradesini göstermektedir. Bu yaklaşımın en somut yansımalarından biri, 2017 yılının Ekim

ayında Kahire'de gerçekleşen Hamas-Fetih müzakereleridir. Görüşmeler olumlu bir atmosferde geçmiş ve Hamas, Gazze'deki egemenlik haklarını Ramallah merkezli Filistin yönetimine devretmeyi kabul etmiştir. Bu gelişme, Hamas'ın radikalleşmeden uzaklaşarak daha fazla siyasallaştığının en önemli göstergelerinden biri olarak değerlendirilmiştir.³⁵

Böylesine önemli bir dönüşüm vaat eden Hamas için 2017 yılının sonlarında vuku bulan bir olay hem Hamas'ın sabrını hem de stratejiye bağlı kalıp kalamayacağını test edecek boyutta gerçekleşecektir. ABD Başkanı Donald Trump, Aralık 2017 tarihinde ABD'nin İsrail büyükelçiliğinin Tel Aviv'den Kudüs'e taşınması kararını ilan ettiğinde İsmail Heniye bir açıklama yaparak Trump'ın aldığı kararı sert bir üslupla kınamış ve Kudüs'ün bir bütün halinde Filistin'e ait olduğu vurgusunu yapmıştır. Düzeyi çok sert de olsa Heniye'nin sözlü karşılık ile mahdut kalması, Hamas'ın ilan ettiği yeni tüzüğe uygun hareket etme iştiağını gözler önüne sermiştir. Dahası ikinci bir büyük test olarak kabul edilebilecek ABD büyükelçiliğinin, Nekbe'nin (Büyük Felaket) yıl dönümü olan 14 Mayıs'ta gerçekleşeceğinin ila-

nında Hamas sükunetini korumayı başarmış ve siyasi bir hamle ile karara karşılık vermiştir: "Dönüş Yürüyüşü (Mesiretü'l Avde)".

Hamas'ın 9 Nisan'da organize ettiği büyük mitingde, Heniye'nin "Dönüş Yürüyüşü" mefhumunun Filistin özgürleşene ve her bir yerinden edilmiş Filistinli evine dönene kadar devam edeceğini ifade etmesi, sivil direniş anlayışının Hamas tarafından benimsendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca miting alanındaki platformda Mahatma Gandhi, Martin Luther King ve Nelson Mandela'nın büyük fotoğraflarının ve özgürlük hakkındaki sözlerinin yer alması, Hamas'ın "Dönüş Yürüyüşü" direnişinin ilham kaynaklarına işaret etmektedir. İrkçi ve sömürgeci zihniyete karşı zafer kazanmış ve dünya çapında uyguladıkları yöntemle büyük yankı uyandırmış bu isimler aracılığıyla Hamas, tüm uluslararası topluma bundan sonra sivil direnişle işgale karşı yeni bir mücadele evresine girdiği mesajını net biçimde vermiştir. Benzer şekilde İsrail'in Gazze Şeridi'nde çok sayıda Filistinlinin hayatını kaybettiği binlercesinin yaralandığı Nekbe protestosuna sert müdahalesine rağmen, Hamas'ın silahlı karşılık vermemesi ve "Dönüş Yürüyüşü" direncini devam ettirmesi, 2017 Mayıs'ında belirlenen stratejiye uygun hareket edildiğini ve sonuna kadar bu tarz mücadelenin devam edeceğini gözler önüne sermektedir.³⁶

Kudüs Kılıcı Operasyonu-2021

Kudüs Kılıcı Operasyonu, Hamas'ın Yahya Sinvar liderliğinde geliştirdiği "cepheleri birleştirme" stratejisinin en önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. İsrail'in yıllardır uyguladığı "cepheleri ayırma" stratejisini boşa çıkaran bu operasyon, Filistin direnişinin yalnızca Gazze'de değil, Batı Şeria, Kudüs ve hatta İsrail içindeki Arap asıllı vatandaşlar arasında da yankı bulduğunu göstermiştir.

Hamas, İsrail'in Mescid-i Aksa ve Kudüs'e yönelik ihlallerine yanıt olarak bu operasyonu başlatmış ve İsrail'in bu denli geniş çaplı bir karşılık beklememesinden dolayı

büyük bir şaşkınlık yaşatmıştır. Hamas'ın askeri kapasitesini artırarak İsrail'in tüm havaalanlarını ve büyük şehirlerini vurması, Tel Aviv'de sokağa çıkma yasağı ilan etmesi ve insansız hava araçlarını etkin şekilde kullanması dikkat çeken unsurlar olmuştur.

Bu savaş, İsrail'in Gazze'deki direnişi hafife aldığı ve bu bölgeyi kontrol altında tutma politikasının artık geçerliliğini yitirdiğini ortaya koymuştur. Aynı zamanda, Hamas'ın askeri ve stratejik kapasitesini ciddi şekilde geliştirdiğini ve savaşın zamanlamasını belirleyebilecek bir güce

ulaştığını göstermiştir. 12 gün süren savaş, uluslararası arabuluculuk sonucunda sona erse de İsrail'in güvenlik politikalarını yeniden şekillendirmesine

yol açmış ve Filistin direnişinin gelecekte nasıl bir yol izleyeceğine dair önemli ipuçları vermiştir.³⁷

Aksa Tufanı Operasyonu-2023

7 Ekim 2023 sabahı Hamas'ın İsrail'e yönelik kara, deniz ve hava unsurlarıyla başlattığı "Aksa Tufanı" isimli saldırı dalgası, Filistin direniş ve İsrail işgal tarihinde benzeri görülmemiş bir operasyon niteliği taşımaktadır. Bu operasyonla Hamas, 2021 ve önceki eylemlerinden farklı olarak hava ve deniz unsurlarını yoğun şekilde kullanarak doğrudan ve beklenmedik bir saldırı başlatmıştır. Hamas'ın stratejisinde önemli bir paradigma değişikliğine işaret etse de bu saldırıyı Hamas'ın başlattığı bir eylem olarak değerlendirmek eksik ve yanıltıcıdır. Zira uluslararası hukuka ve BM'nin 242 no'lu kararına göre İsrail, 1967'den beri işgalci bir devlettir ve işgal altındaki topraklarda yaşayan halkların kendini savunma hakkı vardır. Dolayısıyla Hamas'ın bu eylemi, bir meşru müdafaa (self-defence) çerçevesinde değerlendirilmelidir. 7 Ekim saldırısını Hamas'ın başlattığı ve on binlerce insanın ölümüne yol açan bir savaşın sorumlusu olarak gösterme algısı hem hukuki hem de ahlaki açıdan sorunludur ve "kasıtlı" bir yaklaşımı yansıtmaktadır.³⁸

7 Ekim'de binden fazla direnişçinin katıldığı tahmin edilen operasyonda yüzlerce İsrailinin öldürüldüğü ve 300'e yakın İsrailinin esir alındığı belirtilmektedir. Bu kadar çok sayıda esir alınması ve esirler arasında üst düzey askerlerin bulunması, İsrail'in yaklaşık 80 yıllık işgal tarihinde yaşadığı en büyük hezimetlerden biri olarak kayıtlara geçmiştir. Ayrıca, 7 Ekim, İsrail'in tarihin en büyük katliamlarını gerçekleştireceği bir sürecin başlangıcı olurken Gazze halkının destansı direnişinin de simgesel bir tarihi haline gelmiştir. Bu olayla birlikte İsrail-Filistin ilişkilerinde artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı açıktır. Aksa Tufanı operasyonu, yalnızca İsrail-Filistin ilişkilerini değil, bölgesel (alt-sistemik) ve küresel (sistemik) düzeyde de önemli sonuçlar doğurma potansiyeli taşımaktadır. Haziran 2025 itibarıyla yaklaşık 2 yıllık İsrail'in soykırıma seviyesine ulaşan saldırılarının ne kadar süreceğine yönelik belirsizlikler varlığını korumaktadır. Bu yönüyle Hamas direnişi ve Hamas-İsrail ilişkilerindeki gerginlik önümüzdeki süreçte de devam edeceğini öngörmek yanlış olmayacaktır.

Sonuç

Müslüman Kardeşlerin bir kolu olarak 1987 yılında Gazze'de kurulan Hamas, kurulduğu günden günümüze kadar geçen süreçte bölgenin en önemli aktörlerinden biri olmayı başarmıştır. Birinci İntifada ile birlikte İsrail'e karşı direnişe başlayan hareket FKÖ ve lideri Yaser Arafat'ın 1990'lar itibarıyla İsrail'le normalleşme sürecine girmesi ile birlikte Filistin

toplumunda daha fazla karşılık bulmaya başlamıştır. Bu tarihlerde FKÖ'nün teslimiyetçi tavrına itiraz eden Hamas diğer taraftan da kendi askeri kabiliyetini geliştirme çabası içerisindedir. Bu gayretlerinin karşılığını 2000'de başlayan ve 2005'te sona eren İkinci İntifada boyunca alan Hamas, intifadanın sonu itibarıyla İsrail'i Gazze'den çekilmeye zorlamıştır.

2005 tarihi sadece İsrail'in Gazze'den çekildiği tarih değildir; Hamas, Filistin genel seçimlerine girmeye de bu tarihte karar vermiştir. Girdiği seçimlerden ezici bir çoğunlukla çıkan Hamas, siyasallaşma eğiliminin karşılığını sistem dışına itilerek almıştır. Böylece hakkı ve galibiyeti gasp edilen Hamas, Arafat'ın ölümünden sonra İsrail yönlendirmeleriyle hareket eden FKÖ ile kanlı bir mücadeleye başlamış ve nihayetinde FKÖ unsurları Gazze'den çıkarılmıştır. Bu bağlamda Filistin'in biri Gazze'de diğeri Batı Şeria'da olmak üzere fiili olarak ikiye bölündüğünü söylemek mümkündür. Bu tarihten itibaren Filistin-İsrail ilişkilerini Hamas merkezli anlamaya çalışmak yanlış olmayacaktır. Zira Batı Şeria'a kontrolü elinde bulunduran Mahmud Abbas yönetiminin İsrail'le çatışmaktan kaçındığı ve tam teslimiyetçi bir tavır takındığı söylenebilir.

Hamas'ın Gazze'deki fiili kontrolünden sonra iki taraf arasında mütemadiyen çatışma ve savaşlar yaşanmıştır. 2008, 2012, 2014, 2021 ve son olarak Gazze'nin yerle bir edilmesi ile sonuçlanan 2023 savaşı gerçekleşen kanlı hesaplaşmalardan öne çıkanlardır. Geline nokta İsrail, Hamas'sız bir yönetim için mücadele ederken Hamas, kendisinin olmadığı bir Filistin'in mümkün olmadığını savunmaktadır.

Kaynakça

- Abu-Amr, Ziad. "Hamas: A Historical and Political Background". *Journal of Palestine Studies* 22/4 (1993), 5-19.
- Akdoğan, A. "Katar 2006". *Ortadoğu Yıllığı* 2006. ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman. İstanbul: Nobel Yayınları, 2007.
- Al Khazendar, S. *Jordan and the Palestine Question*. Beirut: Ithaca Press, 1997.
- Anadolu Ajansı. "Filistin'de İsrail İşgaline Karşı Başlayan Birinci İntifada'nın Üzerinden 34 Yıl Geçti". 2021. Erişim 14 Şubat 2025. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/filistinde-israil-isgaline-karsi-baslayan-birinci-intifadanin-uzerinden-34-yil-gecti/2442849>.
- Anadolu Ajansı. "Gazze'ye 'Bulut Sütunu' Saldırısı". 2012. Erişim 19 Aralık 2024. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/gazze-ye-bulut-sutunu-saldirisi/309236>.
- Asser, M. - Altalebi, L. - Cusiatic, P. "İsrail-Filistin Sorununa İki Devletli Çözüm Yeniden Gündemde mi?". *BBC Türkçe*, 2023. Erişim 21 Şubat 2025. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c72q-gx17p92o>.
- Ayhan, V. "Hamas: Filistin Direnişinde Politik İslam". *Ortadoğu Etütleri* 1/1 (2009), 99-134.
- Balcı, Ali. "Filistin 2006". *Ortadoğu Yıllığı* 2006. ed. Kemal İnat, Ali Balcı. İstanbul: Nobel Yayınları, 2007.
- BBC News Türkçe. "Gilad Şalit İsrail'e Teslim Edildi". 2011. Erişim 13 Ocak 2025. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/10/111018_shalit_release.
- Belder, F. "Filistin Devleti: Bir Bölünme ve Birlik Hikayesi". *Anadolu Ajansı*, 2023. Erişim 13 Şubat 2025. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-filistin-devleti-bir-bolunme-ve-birlik-hikayesi/3054548>.
- Bozkurt, A. - Rakipoğlu, M. ed. *Küresel İhvan: Müslüman Kardeşlerin Rejimlerle İlişkileri ve Ulus-ötesi Niteliği*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.
- CNN Türk. "El Fetih Haniye'yi Öldürmek İçin Eylemci Tuttu". 2008. Erişim 12 Ocak 2025. <https://www.cnntrk.com/dunya/el-fetih-haniye-iy-oldurmek-icin-eylemci-tuttu-356368>.
- Dolnik, A. - Bhattacharjee, A. "Hamas: Suicide Bombing, Rockets, or WMD?". *Terrorism and Political Violence* 4/3 (2002), 109-128.
- Duvac, I. "Elemente de Psihosociologie ale Terorismului Suicidar: Cine Devine Terorist si de ce?". *Universitatea Bucuresti, Yüksek Lisans Tezi*, 2006. http://193.231.1.3/file.php/20/Iliescu_Sorina_-_Psihologia_terorismului_suicidar.pdf.
- Er-Rucub, A. "İsrail'e Karşı 2000 Yılında Başlayan İkinci İntifada'nın Üzerinden 21 Yıl Geçti". *Anadolu Ajansı*, 2021. Erişim 21 Şubat 2025. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israile-karsi-2000-yilinda-baslayan-ikinci-intifadanin-uzerinden-21-yil-gecti/2377014>.
- Euronews. "2014'te de Gazze'de Acı Dinmedi". 2014. Erişim 19 Aralık 2024. <https://tr.euronews.com/2014/12/19/2014te-de-gazze-de-aci-dinmedi>.
- European Council on Foreign Relations. "Legislative Elections 2006". 2006. Erişim 15 Şubat 2025. https://ecfr.eu/special/mapping_palestinian_politics/legislative-elections-2006/.
- GZT. "Mülteci Kampından Hamas Liderliğine: İsmail Haniye". 2024. Erişim 16 Şubat 2025. <https://www.gzt.com/mecra/multeci-kampindan-hamas-liderligine-ismail-haniye-3788378>.
- Hüseyin, A. *Orta Doğu'da Devlet ve Terör*. 2. baskı. çev. Taha Cevdet. İstanbul: Pınar Yayınları, 2001.
- İHH. "İntifada: Filistinli Çocukların Baş Kaldırışı". 2014. Erişim 18 Aralık 2024. <https://ihh.org.tr/haber/intifada-filistinli-cocuklarin-bas-kaldirisi-1200>.
- Johnston, M. "Israel's Disengagement from Gaza in 2005". *Britannica*, 2005. Erişim 15 Şubat 2025. <https://www.britannica.com/event/Israels-disengagement-from-Gaza>.
- Kareem, S. T. "Kudüs'teki 'Camp David'den Bugüne Barış Müzakereleri' Toplantısından Notlar ve Gözlemler". *Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM)*, 20 Ekim 2010. Erişim 21 Şubat 2025. <https://orsam.org.tr/tr/kudus-teki-camp-david-den-bugune-baris-muzakereleri-toplantisindan-notlar-ve-gozlemler/>

- Katman, F. "Dökme Kurşun Operasyonu". *Star Açık Görüş*, 18 Mart 2024. Erişim 7 Şubat 2025. <https://www.star.com.tr/yazar/dokme-kursun-operasyonu-yazi-1857421/>.
- Kıpramaz, Ü. K. "İsrail'in Hedef Aldığı En Önemli Hamas Liderleri". *GZT*, 2024. Erişim 14 Şubat 2025. <https://www.gzt.com/mecra/israilin-hedef-aldigi-en-onemli-hamas-liderleri-3788412>.
- Kimmerling, B. - Migdal, J. S. *The Palestinian People: A History*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003.
- Klein, M. A. "Focus on Hamas: The PLO's Friend or Foe?". *Middle East Quarterly* 3/2 (1996). Erişim 19 Şubat 2025. <https://www.meforum.org/301/focus-on-hamas-the-plos-friend-or-foe>.
- Lillian Goldman Law Library. "Hamas Covenant 1988". *Yale Law School*, 1988. Erişim 12 Kasım 2024. https://avalon.law.yale.edu/20th_century/hamas.asp.
- Mercan, M. H. "Operation al-Aqsa Flood: A Rupture in the History of the Palestinian Resistance and Its Implications". *Insight Turkey* 25/4 (2023), 79-90.
- Mercan, M. H. "Süreklilik ve Değişim Bağlamında Hamas'ın Siyasal Stratejisi". *Ortadoğu Etütleri Dergisi* 10/1 (2018), 62-78.
- Middle East Monitor. "Abdullah Barghouti Enters 21st Year in Israel Jail". 2023. Erişim 21 Şubat 2025. <https://www.middleeastmonitor.com/20230306-abdullah-barghouti-enters-21st-year-in-israel-jail/>.
- Steinberg, G. "The Case against a Palestinian State". *The Australia/Israel & Jewish Affairs Council (AIJAC)*, 1997. Erişim 22 Kasım 2024. <http://www.ajiac.org.au/review/1997/224/palstate.html>.
- Taş, F. T. "Siyonizmin Varlığının Bir Numaralı Düşmanı: Salah Şahade". *Kudüs Çalışma Grubu*, 2024. Erişim 16 Ocak 2025. <https://www.kuduscalismagrubu.com/gonderi/salah-sahade>.
- Taştekin, F. "Filistin: İsrail'in Ezberini Bozan Direnişin Yeni Profili". *BBC News Türkçe*, 2021. Erişim 19 Şubat 2025. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57166785>.
- Uçar, M. N. - Cengiz, Z. "İsrail'in Dökme Kurşun Operasyonu'nun Kurbanları 13. Yılında Gazze'de Anıldı". *Anadolu Ajansı*, 2021. Erişim 18 Şubat 2025. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilin-dokme-kursun-operasyonunun-kurbanlari-13-yilinda-gazze-de-anildi/2458691>.
- VOA Türkçe. "Filistinli Liderler Suudi Arabistan'da". 2007. Erişim 8 Ocak 2025. <https://www.voaturkce.com/a/a-17-2007-02-07-voa12-88065907/856216.html>.
- Yıldız, H. "Gazze'deki Direniş Grupları, İsrail'e Karşı 'Kudüs'ün Kilici' Adlı Operasyonu Başlattı". *Anadolu Ajansı*, 2021. Erişim 12 Şubat 2025. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/gazzedeki-direnis-gruplari-israile-karsi-kudusun-kilici-adli-operasyonu-baslatti/2236538>.
- Youngs, T. "The Palestinian Parliamentary Election and the Rise of Hamas". *UK House of Commons Library, Research Paper*, 2006. Erişim 16 Kasım 2024. <http://www.parliament.uk/commons/lib/research/rp2006/rp06-017.pdf>.

Dipnot

1. Bozkurt - Rakipoğlu, Küresel İhvan: Müslüman Kardeşlerin Rejimlerle İlişkileri ve Ulus-ötesi Niteliği.
2. Hüseyin, Orta Doğu'da Devlet ve Terör, 218-224.
3. Abu-Amr, "Hamas: a Historical and Political Background", 6.
4. Al Khazendar, *Jordan and the Palestine Question*, 141.
5. Lillian Goldman Law Library, "Hamas Covenant 1988".
6. İHH, "İntifada: Filistinli Çocukların Baş Kaldırışı"; Anadolu Ajansı, "Filistin'de İsrail İşgaline Karşı Başlayan Birinci İntifada'nın Üzerinden 34 Yıl Geçti".
7. Ayhan, "HAMAS: Filistin Direnişinde Politik İslam", 106. Konu ile alakalı ayrıca bkz: Kimmerling - Migdal, *The Palestinian People: A History*.
8. Dolnik - Bhattacharjee, "Hamas: Suicide Bombing, Rockets, or WMD?", 109
9. Youngs, "The Palestinian Parliamentary Election and the Rise of Hamas", 7.; Duvac, "Elemente de Psihosociologie ale Teroris-mului Suicidar: Cine Devine Terorist si de ce?".

10. Kıpramaz, "İsrail'in Hedef Aldığı En Önemli Hamas Liderleri".
11. Fatma Nur Taş, Siyonizmin varlığının bir numaralı düşmanı: Salah Şahade, (19 Temmuz 2024), Kudüs Çalışma Grubu, 16 Ocak 2025 tarihinde <https://www.kuduscalismagrubu.com/gonderi/salah-sahade> adresinden erişildi.
12. GZT, "Mülteci Kampından Hamas Liderliğine: İsmail Haniye".
13. Kıpramaz, "İsrail'in Hedef Aldığı En Önemli Hamas Liderleri".
14. Steinberg, "The Case against a Palestinian State".
15. Steinberg, "The Case against a Palestinian State".
16. Klein, "Focus on Hamas: The PLO's Friend or Foe?".
17. Er-Rucub, "İsrail'e Karşı 2000 Yılında Başlayan İkinci İntifada'nın Üzerinden 21 Yıl Geçti".
18. Asser - Altalebi - Cusiak, "İsrail-Filistin Sorununa İki Devletli Çözüm Yeniden Gündemde mi?".
19. Middle East Monitor, "Abdullah Barghouti Enters 21st Year in Israel Jail".
20. Yaser Arafat'ın bir yardımcısının koordine ettiği silah ve patlayıcı yüklü "Karine A" gemisi, müzakerelerin tıkanması halinde Fetih güçlerini silahlandırmak amacıyla Gazze'ye yol alırken İsrail tarafından Kızıl Deniz'de durdurulmuştur. İsrail bu gemi vakasını kırmızı çizgi olarak tanımlamış ve Batı Şeria'da geniş çaplı bir askeri operasyon başlatmıştır. Bu operasyonlar kapsamında İsrail, 20 Eylül 2002'de Yaser Arafat'ın ve Filistin Otoritesinin Ramallah'ta yer alan yönetim merkezi Mukataa karargahını kuşatmıştır.
21. Johnston, "Israel's Disengagement from Gaza in 2005".
22. European Council on Foreign Relations, "Legislative Elections 2006".
23. Balci, "Filistin 2006", 144.
24. CNN Türk, "El Fetih Haniye'yi Öldürmek İçin Eylemci Tuttu".
25. Akdoğan, "Katar 2006", 384.
26. VOA Türkçe, "Filistinli Liderler Suudi Arabistan'da".
27. Belder, "Filistin Devleti: Bir Bölünme ve Birlik Hikayesi".
28. Katman, "Dökme Kurşun Operasyonu"; Uçar - Cengiz, "İsrail'in Dökme Kurşun Operasyonu'nun Kurbanları 13. Yılında Gazze'de Anıldı".
29. BBC News Türkçe, "Gilad Şalit İsrail'e Teslim Edildi".
30. Anadolu Ajansı, "Gazze'ye 'Bulut Sütunu' Saldırısı".
31. Euronews, "2014'te de Gazze'de Acı Dinmedi".
32. Mercan, "Süreklilik ve Değişim Bağlamında Hamas'ın Siyasal Stratejisi", 72.
33. Mercan, "Süreklilik ve Değişim Bağlamında Hamas'ın Siyasal Stratejisi", 73.
34. Mercan, "Süreklilik ve Değişim Bağlamında Hamas'ın Siyasal Stratejisi", 73.
35. Mercan, "Süreklilik ve Değişim Bağlamında Hamas'ın Siyasal Stratejisi", 73-74.
36. Mercan, "Süreklilik ve Değişim Bağlamında Hamas'ın Siyasal Stratejisi", 74.
37. Yıldız, "Gazze'deki Direniş Grupları, İsrail'e Karşı 'Kudüs'ün Kılıcı' Adlı Operasyonu Başlattı"; Taştekin, "Filistin: İsrail'in Ezberini Bozan Direnişin Yeni Profili".
38. Mercan, "Operation al-Aqsa Flood: A Rupture in the History of the Palestinian Resistance and Its Implications",

